

МЕТОДИКА ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ З ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано основні етапи педагогічного експерименту з формування громадянської компетентності у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: громадянська компетентність, експеримент, офіцери-прикордонники.

В статье проанализировано главные этапы педагогического эксперимента с формирования гражданской компетентности у будущих офицеров Государственной пограничной службы Украины.

Ключевые слова: гражданская компетентность, эксперимент, офицеры-пограничники.

Актуальність теми. У наш час особливо важливе значення при підготовці захисників державних кордонів України – офіцерів-прикордонників має формування у них якостей справжнього громадянина. Завдання вищої військової освіти при цьому – виховати такого офіцера-громадянина, для якого пріоритетним стає повага до законів держави, який відданий ідеалам демократії та соціального партнерства, поважає національні й особистісні інтереси громадян.

Саме під час навчання у вищому навчальному закладі, у процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу майбутні офіцери-прикордонники можуть долучитися до базових громадянських цінностей, що забезпечує становлення громадянської компетентності особистості – вироблення активної життєвої позиції, самостійності й уміння діяти відповідно до правових норм. На навчальні заклади якраз покладена особлива історична відповідальність за розвиток громадянської позиції майбутніх захисників кордону. З огляду на це **метою статті** є визначення особливостей експериментальної роботи з формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Результати дослідження. Для вирішення завдань дослідження щодо формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було організовано та проведено педагогічний експеримент. Метою експерименту була апробація педагогічних умов формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Під час дослідження для того, щоб всебічно вивчити складні педагогічні проблеми, було використано комплекс методів. Основним методом був педагогічний експеримент, що складався з двох етапів – констатувального та формувального. На етапі *констатувального* експерименту було передбачено встановити фактичний стан

сформованості громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, визначити вихідні та досягнуті параметри. Важливими методами на цьому етапі були теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження, спостереження за курсантами щодо формування у них громадянської компетентності, тестування, анкетування, а також бесіди з викладачами та узагальнення їхнього досвіду роботи.

Під час *формувального* етапу педагогічного експерименту було передбачено перевірити гіпотезу щодо умов формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. На цьому етапі було впроваджено спеціальну систему заходів для формування у курсантів науково-дослідницької компетентності. Для вирішення завдань дослідження на цьому етапі було використано такі методи: експертна оцінка, самооцінка, тестування, анкетування.

Дослідно-експериментальну роботу було організовано з 2009 до 2013 р. При цьому було передбачено три етапи науково-педагогічного пошуку. На першому етапі (вересень 2009 р. – серпень 2010 р.) було визначено вихідні науково-методичні позиції дослідження, вивчено літературу з проблеми формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, сформовано науковий апарат дослідження, розроблено робочий план експерименту.

На другому етапі (вересень 2010 р. – серпень 2012 р.) було визначено основні педагогічні умови формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, здійснено експериментальну перевірку запропонованих умов та її основних заходів, проведено контроль за динамікою змін сформованості громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

На третьому етапі (вересень 2012 р. – червень 2013 р.) було скориговано основні положення дослідження, узагальнено і систематизовано його матеріали.

При організації дослідно-експериментальної роботи ми опиралися на концептуальні положення щодо формування громадянина та ролі національних пріоритетів у становленні громадянських цінностей (Б. Грінченко, В. Липинський, І. Огієнко, С. Русова, Леся Українка, І. Франко та ін.), історіософські (П. Кононенко, В. Кремень, В. Ткаченко та ін.), педагогічні (П. Ігнатенко, Н. Косарева, В. Курило, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, В. Поплужний та ін.) та психологічні (І. Бех, М. Боришевський, В. Москалець та ін.) засади громадянської освіти.

Важливе значення мали також концептуальні положення теорії діяльності та розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонтєв, С. Рубінштейн та ін.), теорії особистісно-орієнтованого підходу до організації навчального процесу (І. Бех, В. Серіков та ін.), компетентної освіти (І. Зимня, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равен, А. Хуторської та ін.) та дослідження психолого-педагогічних умов навчання військовослужбовців (О. Барабанщиков, О. Діденко, Д. Іщенко, М. Нецадим, В. Райко, В. Ягупов та ін.).

При організації експериментальної роботи враховано також напрацювання з питань використання потенціалу історії для формування громадянина (Я. Дашкевич, Н. Лалак, Ю. Олексін, О. Пометун, Н. Яковенко [2; 3; 4; 6; 7] та ін.).

Дослідно-експериментальну роботу було організовано на базі факультету правоохоронної та оперативно-розшукової діяльності (напрямок підготовки «Оперативно-розшукова діяльність і право») та факультету охорони та захисту державного кордону (напрямок підготовки «Охорона та захист державного кордону») (за спеціальністю «бакалавр») Національної академії Державної прикордонної служби ім. Б. Хмельницького. В експерименті взяли участь 158 чоловік: 82 в експериментальній й 76 у контрольній групах.

Перед початком експериментальної роботи було проведено роботу із науково-викладацьким складом щодо розкриття особливостей громадянської компетентності, специфіки використання репродуктивних, проблемних, інтерактивних та дослідницьких методів навчання при викладанні соціально-гуманітарних дисциплін.

Роботу з формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників ми проводили при вивченні курсантами навчальних предметів «Історія України», «Історія української культури», «Педагогіка та психологія», «Методика роботи

з персоналом у підрозділах ДПСУ», «Соціологія». Перший напрям роботи у процесі експериментального навчання передбачав *введення громадянської проблематики до змісту дисциплін соціально-гуманітарного циклу*. Для цього ми насамперед на заняттях з начальних дисциплін «Історія України» та «Історія української культури» розглядали проблеми, релевантні громадянській компетентності.

Зокрема при вивченні дисципліни «Історія України» курсанти розглядали такі аспекти з громадянської проблематики: «Вивчення історії як засіб формування громадянської позиції та патріотизму» (тема № 1), «Значення Київської Русі та Галицько-Волинського князівства для українського державотворення» (тема № 4), «Відстоювання українцями громадянських прав у складі Великого князівства Литовського» (тема № 5), «Способи захисту прав і свобод людини і громадянина, що застосовувались в українських землях на початку революції» (тема № 9), «Державні символи України» (тема № 13) та ін.

Наприклад, при вивченні при вивченні теми № 6 «Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. на чолі з Б. Хмельницьким. Утворення української національної держави», було передбачено розгляд поняття громадянськості у часи Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Курсанти з'ясували, що у цей час серед козаків закорінилися цінності, пов'язані з поняттями рицарства і козацького товариства. В увявленні запорожців їхня рицарська належність зумовлювалася соціальним статусом особисто вільної людини, яка професійно займається військовою справою, спираючись при цьому на відповідні права і привілеї, а також дотримуючись неписаного кодексу рицарської честі. Особливу увагу ми звертали на розгляд таких моральних чеснот, як особиста гідність козака-воїна, вірність, воєнна звитяга, дотримання рицарського слова, захист Вітчизни від ворогів, гідне служіння монархам, оборона православної церкви та ін. Ми підкреслювали, що загалом рицарське самоусвідомлення козаків передбачало орієнтацію на зрівняння в правах і свободах із шляхетством. Курсанти на основі цього мали зробити висновок, що до фундаментальних станово-корпоративних цінностей козацької спільноти здавна належали «права», «свободи» і «вольності».

Велику увагу ми звертали на нові ціннісні політико-правові категорії, що сформувалися у свідомості українців на середину XVII ст. Це свобода особистості, демократія, рівноправ'я,

національна самоідентифікація, національна та державницька ідеї, демократизм чи монархізм влади, право на землеволодіння, право успадкування, поняття соборності, справедливість збройного захисту тощо. Загалом було передбачено розглянути, який вплив Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького мала на духовність українського етносу, на всі рівні суспільної свідомості, на нове усвідомлення призначення людини та громадянина.

Окрім цього, при вивченні як «Історії України», так й «Історії української культури» більш широко, ніж традиційно, ми подавали матеріал, пов'язаний із проблемами сучасного життя України, її менталітету та ціннісних орієнтацій. Більш глибоко курсанти вивчали питання становлення в нашій країні громадянського суспільства, його інститути, а також проблеми формування правової й політичної культури особистості.

Відповідно до другої педагогічної умови було передбачено *раціонально поєднувати пояснювально-репродуктивні та проблемні, інтерактивні й дослідницькі методи, які дозволяють розвивати критичне мислення курсантів і включати їх у різні види самостійної пізнавальної діяльності*. При виборі методів навчання для формування експерименту ми насамперед враховували, що жоден з методів не є універсальним, тому ефективних результатів у процесі формування громадянської компетентності можна домогтися лише при використанні різних методів і форм у їхньому взаємозв'язку й взаємодоповненні, щоб одночасно впливати на свідомість, діяльність, поведінку особистості, на її мотиви, інтереси, потреби. Зокрема традиційні пояснювально-репродуктивні ми використовували для повідомлення знань курсантам у готовому вигляді.

Окрім цього, ми звертали увагу на те, щоб дотримуватись вимог компетентнісного підходу, відповідно до якого процес одержання знань не слід зводити до простої передачі інформації. Ми брали до уваги, що необхідно, щоб курсанти були активними учасниками цього процесу. З огляду на це в експериментальній роботі з формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників особливу роль було відведено активним методам, що дозволяло, на наш погляд, якнайширше подавати громадянські аспекти навчального матеріалу, формувати у курсантів громадянські цінності, розвивати їхнє критичне мислення й громадянські якості. Ми ґрунтувалися на тому, що особистість, у якій сформована громадянська компетентність, здатна самостійно аналізувати соціальні проблеми,

суспільно-політичні події і явища, вона має свою точку зору, незалежну від політичної кон'юнктури, готова внести свій внесок у побудову правової держави й громадянського суспільства.

На семінарських заняттях з використанням методу аналізу конкретних ситуацій ми розглядали важливі події історичного, правового, морального характеру. Суть цього методу полягала в тому, що викладач штучно створював у навчальному процесі проблемні ситуації, а курсанти повинні були їх проаналізувати й прийняти оптимальне рішення стосовно конкретних умов. Цей метод має, на наш погляд, великий потенціал для формування громадянських якостей курсантів – майбутніх офіцерів-прикордонників. В експериментальному навчанні метод аналізу конкретних проблемних ситуацій виконував різні функції: служив інструментом дослідження, вивчення, оцінки й вибору рішення, сприяв найбільш повному використанню розумових можливостей курсантів, розвивав їхні творчі здібності.

При організації роботи з формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників ми враховували необхідність розвитку у них критичного мислення. Критичне мислення дозволяє людині усвідомлювати свою громадянську позицію в тих або інших ситуаціях, аналізувати події суспільно-політичного життя, соціальні проблеми й критично їх оцінювати, висувати нові ідеї в процесі соціально значимої громадянської діяльності. Критичне мислення, даючи можливість за допомогою теоретичних знань прийняти необхідні рішення, є способом корекції і ліквідації помилок у процесі власного мислення особистості. Для розвитку критичного мислення ми намагалися формувати у курсантів вміння й навички аналізувати, синтезувати, порівнювати, співставляти факти, робити висновки.

Великі можливості для цього давали тематичні дискусії. Основним завданням тематичної дискусії було виявлення різних точок зору учасників на питання або проблему, всебічний аналіз кожної з них. Дискусію ми використовували на різних заняттях, зокрема лекційних та семінарських. Під час дискусій курсанти набували практичного досвіду спільної участі в обговоренні й вирішенні проблем, вчилися логічно мислити, активно відстоювати свою точку зору, аргументовано заперечувати, спростовувати позицію своїх товаришів.

Застосування активних методів також давало можливість курсантам вчитися працювати в групі, творчо мислити, приймати

альтернативні рішення, вирішувати конфліктні ситуації в рамках правового поля. На лекційних та семінарських заняттях ми звертали увагу на розвиток у них мотивації до навчання, визначення своєї громадянської позиції, розвиток самостійного критичного мислення, здатності досягати істини, розуміти необхідність узгоджувати особисті та суспільні інтереси.

Окрім цього, ще одним важливим методом формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників була організація їхньої науково-дослідницької діяльності з громадянської тематики. Ми враховували, що саме в процесі дослідницької діяльності найбільше проявляється мотивація курсантів, їхні громадянські ціннісні орієнтації, а також формується установка на саморозвиток і самоосвіту, самоорганізованість, самодисципліну, самоконтроль та інші важливі особистісні якості.

Значну увагу ми надавали публічному обговоренню результатів роботи. При цьому курсанти вчилися визначати причинно-наслідкові зв'язки історичних подій та явищ, плюси та мінуси в діяльності історичних постатей. Курсанти набували навичок публічного захисту своєї думки, виступу перед великою аудиторією. Вони вчилися чітко аргументувати свою думку, спростовувати твердження опонентів, одночасно визнаючи та поважаючи їхнє право на свою позицію.

Відповідно до третьої педагогічної умови було передбачено *налагодити суб'єкт-суб'єктну взаємодію в системі «викладач-курсант» через організацію спеціальної наукової й методичної підготовки викладачів до роботи з формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників*. Для цього ми намагалися сформувати оптимальні взаємини між викладачами і курсантами. Це такі відносини, що сприяли самоствердженню особистості курсанта, розвитку його як майбутнього фахівця, а також створювали атмосферу психологічної захищеності, зниження внутрішнього емоційного напруження. Ми дбали про формування позитивного взаємного ставлення викладачів і курсантів один до одного, звертали увагу на важливість взаємообміну окремими рольовими функціями в навчальній взаємодії [5, с. 234].

У роботі з формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників викладачі намагалися зайняти позицію старшого товариша, одноступенця, мотивувати, організувати, вести й спрямовувати роботу курсантів, сприяти їхньому інтелектуальному розвитку. Викладачі

намагалися бути відкритими, доступними, створювали для курсантів можливості для висловлювання їхніх думок і почуттів. Окрім цього, вони старалися бути справедливими, довіряли курсантам, визнавали їх неповторність, цікавилися їх життям, проблемами, біли готові їм завжди допомогти [1, с. 29].

Ми звертали велику увагу на налагодження діалогічного спілкування як основи педагогічної взаємодії з курсантами. Викладачі намагалися, щоб цей діалог характеризували такі ознаки, як відвертість, гуманність, толерантність, доброзичливість, взаємна спрямованість на розв'язання проблеми, активність, рівність психологічних позицій викладача і курсантів, взаєморозуміння, проникнення у світ один одного [1, с. 30]. Основні зусилля ми спрямовували на те, щоб діалог мав продуктивний характер – був не боротьбою, а співпрацею, виявом поваги і довіри викладача та курсанта.

Загалом всю роботу ми будували з урахуванням того, що ефективність роботи з формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників залежить від професіоналізму викладача: його теоретичної підготовки, практичного досвіду, від його громадянської позиції та громадянських якостей, а також від характеру взаємодії з курсантами.

Далі, відповідно до четвертої педагогічної умови було передбачено *активізувати громадянське самовдосконалення майбутніх офіцерів-прикордонників через організацію їхньої громадянської самоосвіти та самовиховання*. Для цього при організації самоосвітньої діяльності курсантів ми звертали увагу на актуалізацію смислу та цілей цієї діяльності. В першу чергу було передбачено викликати у курсантів інтерес до самоосвітньої діяльності, забезпечити правильне розуміння ними суті самоосвітньої роботи з набуття громадянських знань, а також розкрити механізми розвитку умінь самоосвітньої діяльності. Йдеться про уміння самостійної роботи при підготовці до лекцій, семінарів, заліків та іспитів, уміння планувати свою роботу. Ми ознайомлювали курсантів із способами конспектування лекцій, з етапами роботи над конспектами та тими прийомами, що полегшують навчальну працю, а також з основами організації самостійної роботи. Важливе значення мало навчання ефективним методам засвоєння інформації, вибору власного стилю та методів самостійної роботи.

Ми також намагалися на кожному занятті давати можливість курсантам працювати самостійно. При цьому ми враховували, що це

обумовлено закономірностями пізнавальної діяльності, адже для того щоб міцно засвоїти той чи інший матеріал, потрібно неодноразово повертатися до його вивчення. У цьому випадку подальша робота сприяє кращому запам'ятовуванню знань й дозволяє глибше їх осмислювати. При організації роботи з книгою ми звертали увагу на те, щоб курсанти чітко ставили мету роботи з книгою; з'ясовували питання, необхідні для опрацювання та засвоєння; визначали порядок самостійної роботи та прийоми самоконтролю.

Окрім цього, в аспекті громадянського самовиховання ми насамперед вели роботу щодо того, щоб сформувати ціннісне ставлення курсантів до себе й навколишньої соціальної дійсності, навчити курсантів прийомів й методів самопізнання, самоосвіти й самовиховання, а потім оцінювати свої громадянські якості, свою поведінку, визначати загальну програму дій та можливі методи і прийоми дій.

Викладачі старалися вивчити курсантів і на цій основі допомогти їм визначити їхні сильні й слабкі сторони, окреслити план роботи щодо формування у себе відповідних громадянських знань та якостей. Акцент було зроблено на успішне подолання курсантами тих або інших своїх недоліків, формування необхідних громадянських якостей.

Висновки. Для формування громадянської компетентності курсантів було впроваджено педагогічні умови, що стосувалися впливу на всі складові зазначеного особистісного феномену та передбачали, по-перше, введення громадянської проблематики до змісту дисциплін соціально-гуманітарного циклу; по-друге, раціональне поєднання пояснювально-репродуктивних та проблемних, інтерактивних й дослідницьких методів, які дозволяють розвивати критичне мислення курсантів і включати їх у різні види самостійної пізнавальної діяльності; по-третє, налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі «викладач-курсант» через організацію спеціальної наукової й методичної підготовки викладачів до роботи з формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників; по-четверте, активізацію громадянського самовдосконалення майбутніх офіцерів-прикордонників через організацію їхньої громадянської самоосвіти та самовиховання.

Перспективами подальших досліджень є розробка методичних рекомендацій з формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників при вивченні соціально-гуманітарних дисциплін.

Література:

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. / Волкова Н. П. – К. : Академія, 2006. – 256 с. – (Альма-матер).
2. Дашкевич Я. Р. Стан української історичної науки та завдання Наукового товариства ім. Т. Шевченка // «Учи неможними устами сказати правду» : історична есеїстика. – К. : Темпора, 2011. – 828 с.
3. Лалак Н. В. Потенціал історії як навчальної дисципліни у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів // Збірник наукових праць «Педагогічна освіта: теорія і практика». – Випуск 5 – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2010. – С. 46–49.
4. Олексін Ю. П. Навчання вітчизняній історії як засіб формування рис громадянськості старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання історії» / Ю. П. Олексін; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2006. – 20 с. – укр.
5. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : підручник / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.
6. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. – К. : Генеза, 2006. – 328 с.
7. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко – 3-тє вид., переробл. та розшир. – К. : Критика, 2006. – 584 с.

Makohonchuk N. V., lecturer

METHOD EDUCATIONAL EXPERIMENTS ON THE FORMATION OF CIVIC COMPETENCE IN FUTURE OFFICERS STATE BORDER OF UKRAINE

In the article the main grades of the pedagogical experiment at forming the civil competence in the future officers of the State border guard service of Ukraine are analyzed.

Key words: civil competence, experiment, border guard-officers.